

Біліктілікті Арттырудың Қазақстандық
Өңіраралық Орталығы
Қазақстан Республикасы, 050002,
Алматы қаласы, Пушкин көшесі, 36 үй,
5 қабат, 520-521 офис
Моб.тел.вацап :8747 7922734
info@kmcpk.kz
www.kmcpk.kz

Казахстанский Межрегиональный
Центр Повышения Квалификации
Республика Казахстан, 050002,
город Алматы, ул.Пушкина,36
5 этаж,офис 520-521
Моб.тел.вацап :8747 7922734
info@kmcpk.kz
www.kmcpk.kz

Бағдарлама жобасы көпшіліктің талқылауы үшін орналастырылған сайт
<https://kmcpk.kz/>,
сілтемесі:

https://drive.google.com/drive/folders/12GjYD29_xaPO2Xriv1ig62nJb_5NfNy6

**«Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтың
диагностикалық және түзету-дамытушы құзыреттіліктерін дамыту»
білім беру ұйымдарының арнайы педагогтеріне арналған
біліктілікті арттыру курсының білім беру бағдарламасы**

1. Жалпы ережелер

«Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтың диагностикалық және түзету-дамытушы құзыреттіліктерін дамыту» атты біліктілікті арттыру курсының білім беру бағдарламасы (бұдан әрі – Бағдарлама) орта білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау мен сүйемелдеуді ұйымдастыруды және іске асыруды қамтамасыз ететін арнайы педагогтердің кәсіби құзыреттіліктерін жетілдіруге және дамытуға бағытталған.

«Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтың диагностикалық және түзету-дамытушы құзыреттіліктерін дамыту» бағдарламасының өзектілігі Қазақстан Республикасының білім беру саясатындағы жүйелі өзгерістермен және инклюзивтілікке, және оқыту сапасына бағдарланған білім беруді дамытудың жаһандық үрдістерімен айқындалады.

Инклюзивті білім беру мемлекеттік саясат деңгейінде стратегиялық басымдық ретінде бекітілген. Жоғары мемлекеттік деңгейде бастамашылық етілген реформаларға сәйкес, инклюзивті білім беруді дамыту барлық білім алушылар үшін сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Қабылданған заңнамалық өзгерістер ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың құқықтарының кепілдіктерін күшейтіп, психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету және білім беру қажеттіліктерін бағалау тетіктерін енгізді.

Инклюзия басымдықтарының қосымша нормативтік бекітілуі келесі құжаттарда көрініс тапқан:

- Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы.

- Қазақстан Республикасында инклюзивті саясат тұжырымдамасын 2025–2030 жылдарға бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы № 1143 қаулысы.

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау стандартын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 21 мамырдағы № 117 бұйрығы.

- және ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды қолдаудың тұтас жүйесін қалыптастыруға және педагог кадрлардың кәсіби құзыреттерін дамытуға бағытталған өзге де нормативтік құқықтық актілер.

Нормативтік құжаттарда диагностика жүргізе алатын, оқытуды дараландыруды қамтамасыз ете алатын және түзете-дамыту жұмысын жүзеге асыра алатын мамандарды даярлау қажеттілігі ерекше атап көрсетіледі.

Алайда, инклюзивті тәжірибенің дамуының оң динамикасына(инфрақұрылымның кеңеюі, қамтудың артуы және сүйемелдеу модельдерінің енгізілуі) қарамастан, білікті кадрлардың тапшылығы, педагогтардың диагностикалық және түзете-дамыту құзыреттерінің жеткіліксіз қалыптасу деңгейі сақталуда. Бұл арнайы педагогтардың біліктілігін жүйелі түрде арттыру қажеттілігін айқындайды.

Халықаралық деңгейде бағдарламаның өзектілігі жаһандық білім беру трендтерімен айқындалады. ЮНЕСКО материалдарына сәйкес, инклюзивті білім беру әрбір адамның білім алу құқығын іске асырудың негізгі қағидаты және орнықты дамуға қол жеткізудің маңызды құралы ретінде қарастырылады.

Тұрақты даму мақсатының №4 мақсатын іске асыру шеңберінде сапалы білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге және білім беру қажеттіліктерінің алуан түрлілігін ескеруге басымдық беріледі.

Педагогтың кәсіби қызметінің мазмұнына әсер ететін заманауи әлемдік трендтер мыналарды қамтиды:

- дараланған және бейімделген оқытуға көшу;
- дәлелді (evidence-based) педагогикалық тәжірибелерді енгізу;
- білім алушыларды пәнаралық сүйемелдеуді дамыту;
- оқытуда цифрлық және ассистивтік технологияларды белсенді қолдану;
- білім беруді дараландырудың негізі ретінде педагогикалық диагностиканың рөлін күшейту.

Осы жағдайларда ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауды, жеке білім беру маршруттарын жобалауды және түзете-дамыту жұмысын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін инклюзивті білім беру ортасының негізгі қатысушысы ретінде арнайы педагогтың рөлі айтарлықтай артады.

Осылайша, бағдарлама мемлекеттік білім беру саясатының заманауи талаптары мен педагогтардың кәсіби даярлығының нақты деңгейі арасындағы алшақтықты жоюға бағытталған. Ол Қазақстан Республикасының ұлттық басымдықтарына және білім беруді дамытудың жаһандық үрдістеріне сәйкес келетін диагностикалық және түзете-дамыту құзыреттерін қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

2.Глоссарий

Бейімделген білім беру бағдарламасы (БББ) — білім алушының жеке ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктері ескеріле отырып түзетілген, білім беру мазмұнын қолжетімді түрде меңгеруді қамтамасыз ететін білім беру бағдарламасы.

Жеке білім беру маршруты (ЖББМ) — білім алушының оқу және дамуының персонализацияланған жоспары, оқу және түзету-педагогикалық жұмыстың мақсаттарын, мазмұнын, әдістері мен нысандарын қамтиды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар (ЕББҚ бар балалар) — психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік және өзге де көмекке тұрақты немесе уақытша қажеттіліктері бар, онсыз психофизикалық, зияткерлік және әлеуметтік дамудың күтілетін деңгейіне қол жеткізу және тиісті деңгейде білім алу қиынға соғатын балалар.

Дәлелді (evidence-based) тәжірибе — тиімділігі жүйелі зерттеулер мен мета-анализдермен расталған әдістер мен технологиялар.

Инклюзивті білім беру — ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылар үшін білімге тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін үдеріс.

Түзету-педагогикалық жұмыс — бұзушылықтарды түзетуге, орнын толтыруға, білім алушының дамуына және оның әлеуметтік бейімделуіне бағытталған педагогикалық ықпалдың мақсатты үдерісі.

Пәнаралық өзара әрекеттесу — білім алушыны кешенді қолдауға бағытталған мамандар мен ата-аналардың үйлестірілген қызметі.

Ерекше білім беру қажеттіліктері — бұл ерекше қабілеттердің салдарынан немесе туа біткен не жүре пайда болған бұзушылықтардың, сондай-ақ қолайсыз әлеуметтік факторлардың салдарынан оқу процесінде көмек пен қызметтерге деген қажеттіліктер.

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау – білім алу үшін қажетті арнайы жағдайларды айқындау.

Педагогикалық диагностика — оқыту мен түзету жұмысын жоспарлау мақсатында білім алушының даму деңгейін, жеке ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктерін анықтаудың жүйелі процесі.

Психологиялық-педагогикалық қолдау— білім беру ұйымдарында іске асырылатын, оның барысында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау

негізінде білім алушылардың, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың (балалардың) табысты оқуы мен дамуы үшін әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет.

Арнайы педагогтың кәсіби құзыреттіліктері — инклюзивті білім беру жағдайында диагностиканы жүргізуге және түзету-педагогикалық жұмысты іске асыруға дайындықты қамтамасыз ететін білімдердің, дағдылардың және кәсіби маңызды қасиеттердің жиынтығы.

Білім алу үшін арнаулы жағдайлар – ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың), сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың оларсыз білім беру бағдарламаларын меңгеруі мүмкін болмайтын, оқу, сондай-ақ арнаулы, жеке дамыту мен түзеу-дамыту бағдарламаларын және оқыту әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, тыныс-тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық қолдап отыруды, медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар.

Қазіргі заманғы түзету-педагогикалық технологиялар — білім алушының дамуына бағытталған, ғылыми негізделген түзету-педагогикалық жұмыс әдістері мен құралдары.

3.Бағдарламаның тақырыптары

«Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтың диагностикалық және түзету-дамытушы құзыреттіліктерін дамыту» бағдарламасының жаңашылдық дәрежесі оның мазмұндық, әдістемелік және тәжірибеге бағдарланған бағытымен, сондай-ақ педагогикалық кадрларды даярлаудың заманауи тәсілдерінің интеграциясымен айқындалады.

Қазақстан Республикасында жүзеге асырылып жатқан біліктілікті арттыру бағдарламаларын талдау қазіргі уақытта негізінен келесі бағыттарға бағдарланған курстар ұсынылғанын көрсетеді:

- инклюзивті білім берудің жалпы түсінігін қалыптастыру;
- нормативтік-құқықтық базаны зерделеу;
- педагогтардың жалпы кәсіби құзыреттерін қалыптастыру.

Мысалы, мына тақырыптар бойынша бағдарламалар жүзеге асырылуда: «Инклюзивті білім беруді ұйымдастыру» («Баршаға арналған мектеп» Қоғамдық Білім Беру Қоры), «Негізгі мектепте инклюзивті білім беру тәжірибесі» (Астана қаласы, ПШО), «Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтердің кәсіби құзыреттіліктерін дамыту» («Өрлеу» АҚ).

Сонымен қатар, жүйелі біліктілікті арттыру курстары мамандардың кең ауқымын қамтиды және заманауи тәсілдерді енгізуге, педагогтердің инклюзия жағдайында жұмыс істеуге жалпы дайындығын арттыруға бағытталған.

Жүргізілген талдау қолданыстағы бағдарламалардың көпшілігі:

-жалпыланған сипатта болып, нақты кәсіби құзыреттіліктердің терең дайындығын қамтамасыз етпейтіндігін;

-тәжірибеге бағдарланған тапсырмалардың шектеулі көлемді болып, негізінен теориялық дайындыққа бағдарланғандығын;

-оқытуды дарландырудың негізі ретінде педагогтың диагностикалық қызметіне жеткілікті көңіл бөлінбегендігін;

-түзету-дамытушы технологияларды жүйелі меңгеруді қамтамасыз етпейтіндігін көрсетті.

Ұсынылып отырған Бағдарламаның жаңашылдығы келесі негізгі аспектілерді қамтиды:

1. Құзыреттілікке бағдарлану (жалпы тәсілдің орнына). Бағдарлама инклюзивті білім беруді жалпы таныстыруға емес, арнайы педагогтың:

-диагностикалық құзыреттіліктерін;

-түзету-дамытушы құзыреттіліктерін мақсатты дамытуға бағытталған.

Бұл тәсіл сипаттамалық білімнен кәсіби қызметке көшуді қамтамасыз етеді.

2. Педагогикалық диагностиканың рөлін күшейту

Көптеген баламалардан айырмашылығы, Бағдарлама диагностиканы:

-жеке білім беру маршрутын жобалаудың негізі;

-оқытуды даралаудың негізгі құралы ретінде қарастырады.

3. Тәжірибеге бағдарланған оқыту моделі

Бағдарлама мыналарды көздейді:

-кейстерді шешу;

-ЖББМ және түзету бағдарламаларын әзірлеу;

-қазіргі заманғы түзету-педагогикалық технологияларды қолдану.

Бұл көптеген курстарға тән теория мен тәжірибе арасындағы алшақтықты жояды.

4. Қазіргі заманғы білім беру трендтерінің интеграциясы. Бағдарлама мыналарды қамтиды:

-evidence-based тәсілдер;

-цифрлық және ассистивті технологиялар;

-білім алушыларды пәнаралық сүйемелдеу.

5. Дайындықтың жүйелілігі

Үзік үзік курстардан айырмашылығы, бағдарлама:

-диагностиканы → жоспарлауды → іске асыруды → мониторингті логикалық түрде байланыстырады;

-арнайы педагогтың кәсіби қызметінің тұтас моделін қалыптастырады.

Осылайша, Қазақстанның қосымша білім беру жүйесінде инклюзивті білім беру мәселелері бойынша біліктілікті арттыру бағдарламаларының болуына қарамастан, ұсынылып отырған курс сапалық тұрғыдан өзге әдістемелік бағыттылығымен ерекшеленеді және келесі сипаттарымен ерекшеленеді:

-кәсіби құзыреттерді нақтылануы;

-тәжірибеге бағдарланған мазмұны;

- -диагностикалық және түзету компоненттерінің күшейтілуі;
- -педагогты даярлаудағы жүйелі тәсілі.

Бағдарлама мазмұндық тұрғыдан өзара байланысқан бес модульді қамтиды және олардың әрқайсысы қазіргі жағдайдағы арнайы педагогтың кәсіби қызметінің жекелеген аспектісін ашып көрсетеді.

Модуль 1. Инклюзивті және арнайы білім берудің нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негіздері.

Мақсаты: инклюзивті білім беру жағдайында диагностикалық және түзету-педагогикалық жұмысты тиімді ұйымдастыру үшін инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық реттеу және әдіснамалық негіздері саласындағы кәсіби құзыреттілікті арттыру.

	Модуль тақырыптары	Мазмұны
1.	Инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негіздері	<p>Орта білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар үшін білім беру үдерісін ұйымдастыруды реттейтін заңнама мен мемлекеттік нормативтік құжаттардың негізгі ережелері қарастырылады. Инклюзивті білім берудің заманауи әдіснамалық тәсілдеріне, қағидаттары мен үлгілеріне, сондай-ақ мемлекеттік білім беру саясатының талаптарын іске асырудағы арнайы педагогтың рөліне ерекше назар аударылады.</p> <p>Арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысты іске асырушы маман болуымен қатар, психологиялық қауіпсіз және дамытушы білім беру ортасын құруды қамтамасыз ететін инклюзивті практиканың негізгі субъектісі ретіндегі рөлі туралы түсінікті кеңейту.</p>
2.	Инклюзивті білім беру ортасы жағдайында арнайы педагогтың кәсіби функциялары мен жауапкершілігі	

Модуль 2. Арнайы педагогтың жұмысындағы психологиялық-педагогикалық диагностика және тәсілдер

Мақсаты: қазіргі заманғы ғылыми зерттеулерді ескере отырып, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың дамуы мен оқытуының психологиялық-педагогикалық заңдылықтары, заманауи диагностика әдістері туралы білімдерін кеңейту.

№	Модульдің тақырыптары	Мазмұны
1	Психологиялық-педагогикалық тәсілдер және	Білім беру инклюзиясы жағдайында балалардың диагностикасы, даму

	оларды арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысында қолдану	заңдылықтары, оқуға қабілеттілігі және әлеуметтенуі туралы өзекті ғылыми деректер қарастырылады.
2	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру және іске асыру	Түзету-дамытушы және білім беру жұмысының тиімділігін қамтамасыз ететін психологиялық-педагогикалық жағдайлар, оның ішінде бейімделген білім беру ортасын құру, дәлелді (evidence-based) тәжірибелер мен технологияларды қолдану, сондай-ақ пәнаралық сүйемелдеуді ұйымдастыру талданады.
3	Психологиялық-педагогикалық диагностиканы арнайы педагогтың түзету-дамытушы жұмысында қолдану	Қазіргі заманғы зерттеулер тұрғысынан білім алушылардың табысты оқуының, дамуының және әлеуметтік интеграциясының қажетті шарты ретінде олардың психоэмоционалдық саулығын қалыптастыру мен қолдаудың маңыздылығы атап көрсетіледі.

Модуль 3. Арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысындағы заманауи әдістер мен тәсілдер

Мақсаты: орта білім беру жүйесінде тиімді түзету-педагогикалық жұмысты ұйымдастыру үшін қажетті ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу саласындағы кәсіби құзыреттіліктерді арттыру

	Модульдің тақырыптары	Мазмұны
1	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету-педагогикалық жұмыстың әдістемелік тәсілдері мен стратегиялары	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен түзету-дамыту жұмысының инновациялық және ғылыми негізделген тәсілдері, сондай-ақ түзету-педагогикалық іс-шараларды жоспарлаудың, іске асырудың және тиімділігін бағалаудың тәжірибелік құралдары қарастырылады. Инклюзивті білім беру ортасында білім алушылардың жеке білім беру қажеттіліктеріне әдістер мен тәсілдерді бейімдеуге ерекше назар аударылады.
2	Арнайы педагогтың ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі түзету-педагогикалық технологиялары: анықтамасы және бағыттары.	
3	Арнайы педагогтың жеке түзету-педагогикалық	

	жұмысындағы инновациялық әдістер мен технологиялар	
4	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыстың нейрпсихологиялық әдістері	
5	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыста Д. Айрестің сенсорлық интеграция әдісін қолдану.	
6	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен білім беру процесінде денсаулық сақтау технологияларын қолдану.	
7	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыста ойын технологияларын қолдану.	
8	ЕББҚ бар балаларға арналған жеке және бейімделген білім беру бағдарламаларын жобалау және әзірлеу.	
9	Оқу мотивациясын және коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру	
10	Түзету-педагогикалық жұмыстың тиімділігін бағалау	
11	Білім беру ұйымындағы арнайы педагог қызметінің мазмұны. Сынып жетекшісімен ынтымақтастық	
12	ЕББҚ бар балалардың прогрессін бағалау және бақылау	
13	Ата-аналармен, сүйемелдеу мамандарымен, ПМПК-мен өзара іс-әрекет	

Модуль 4. Арнайы педагогтың IT-құзыреттілігіндегі инновациялық әдістер мен технологиялар

Мақсаты: орта білім беру жүйесін цифрландыру жағдайында арнайы педагогтың ІТ-құзыреттілігін дамыту.

	Модуль тақырыптары	Мазмұны
1	Арнайы педагогтың ІТ-құзыреттілігі ұғымы	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен түзету-педагогикалық жұмыста қолданылатын инновациялық цифрлық әдістер мен технологиялар қарастырылады. Инклюзивті білім беру ортасында цифрлық білім беру ресурстарын, ассистивті және бейімделген технологияларды, сондай-ақ онлайн сүйемелдеу және білім алушылардың білім жетістіктерін бақылау құралдарын тәжірибелік қолдануға ерекше назар аударылады.
2	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардағы даму бұзушылықтарын диагностикалау үшін жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын меңгеру.	
3	Әртүрлі санаттағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларға арналған ассистивті және бейімделген технологиялар.	
4	Түзету-дамыту жұмысында мультимедиялық және интерактивті құралдарды қолдану	
5	Арнайы педагогтың қызметіндегі цифрлық этика, ақпараттық қауіпсіздік және жеке деректерді қорғау.	

Модуль 5. Кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасу деңгейін өзін-өзі бағалау және одан әрі кәсіби дамуды жоспарлау

Мақсаты: тыңдаушылардың кәсіби рефлексияға, құзыреттіліктердің қалыптасу деңгейін өзін-өзі бағалауға және одан әрі кәсіби өсуді жоспарлауға қабілеттілігін дамыту.

	Модуль тақырыптары	Мазмұны
1	Өзін-өзі бағалау кәсіби даму құралы ретінде. Өзін-өзі бағалаудың әдістері мен құралдары	Арнайы педагогтың кәсіби құзыреттіліктерінің құрылымы мен мазмұны, олардың қалыптасуына қойылатын заманауи талаптар, сондай-ақ оларды бағалаудың әдістері мен құралдары қарастырылады. Өзін-өзі бағалау технологияларын, оның ішінде диагностикалық карталарды, чек-парақтарды, құзыреттілік деңгейлерінің дескрипторларын және кәсіби кейстерді талдауды қолдануды меңгеруге ерекше назар аударылады. Тыңдаушылар кәсіби тапшылықтар мен ресурстарды анықтау
2	Кәсіби қызметті рефлексивті талдау	
3	Кәсіби тапшылықтар мен ресурстарды анықтау	
4	Кәсіби дамудың жеке траекториясын жоспарлау	

		<p>дағдыларын меңгереді, өз тәжірибесіне рефлексивті талдау жасайды, өздерінің кәсіби дайындық деңгейін инклюзивті білім беру талаптарымен сәйкестендіреді. Модульдің маңызды компоненті кәсіби дамудың жеке траекториясын, оның ішінде кәсіби өсудің жеке жоспарын әзірлеуді жобалауға үйрету болып табылады.</p> <p>Модульдің практикалық бағыты құзыреттіліктерді өзін-өзі бағалау, кәсіби жағдаяттарды талдау және жеке даму жоспарын әзірлеу бойынша тапсырмаларды орындау арқылы қамтамасыз етіледі, бұл алынған нәтижелерді нақты педагогикалық тәжірибеге көшіруге ықпал етеді.</p>
--	--	---

4. Бағдарламаның мақсаты, міндеттері және күтілетін нәтижелері

Бағдарламаның мақсаты – заманауи ғылыми негізделген тәсілдер, әдістемелер және цифрлық технологиялар негізінде орта білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен түзету-педагогикалық жұмысты тиімді ұйымдастыруды қамтамасыз ететін арнайы педагогтың кәсіби құзыреттіліктерін арттыру.

Бағдарламаның міндеттері

1. Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім берудің өзекті нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негіздерін зерделеу.

2. Тыңдаушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері, олардың даму және оқыту заңдылықтары туралы теориялық білімдерін кеңейту және тереңдету.

3. Білім алушылардың жеке ерекшеліктерін анықтау және олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін айқындау бойынша диагностикалық дағдыларды дамыту.

4. Түзету-педагогикалық қызметтің заманауи әдістері, тәсілдері мен технологияларын, оның ішінде инновациялық және цифрлық білім беру шешімдерін түсіну мен қолдануды кеңейту.

5. Педагогикалық диагностиканы қолдану, жеке білім беру маршруттары мен бейімделген білім беру бағдарламаларын жобалау және іске асыру дағдыларын дамыту.

6. Кәсіби рефлексия жүргізу, кәсіби құзыреттілікті өзін-өзі бағалау және кәсіби дамудың жеке траекториясын жоспарлау дағдыларын дамытуға ықпал ету.

7. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды пәнаралық өзара әрекеттесу және топтық сүйемелдеу дағдыларын дамытуға ықпал ету.

Бағдарламаны меңгерудің күтілетін нәтижелері

Оқуды аяқтағаннан кейін тыңдаушылар:

Біледі:

-Қазақстан Республикасының инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негіздерін

-заманауи теорияларды, зерттеулерді ескере отырып ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін;

-түзету-педагогикалық жұмыстың заманауи әдістерін, технологиялары мен құралдарын.

Түсінеді:

-орта білім беру жүйесіндегі арнайы педагогтың рөлін, функциялары мен кәсіби міндеттерін;

-ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың даму және оқыту заңдылықтарын;

-инклюзивті білім беру ортасында кәсіби рефлексия мен пәнаралық өзара әрекеттесудің маңыздылығын.

Жасайды:

-жеке білім беру маршруттарын және білім беру бағдарламаларын бейімдеуді жоспарлау және іске асыру;

-педагогикалық диагностика әдістерін, қазіргі заманғы түзету-педагогикалық, оның ішінде цифрлық технологияларды білім беру процесінде қолдану;

-ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді және олардың білім жетістіктерін бақылауды ұйымдастыру;

-өзінің кәсіби құзыреттілігін өзін-өзі бағалауды жүзеге асыру.

Меңгереді:

-педагогикалық диагностика, кәсіби рефлексия және кәсіби дамуды жоспарлау дағдыларын;

-түзету-педагогикалық қызметте инновациялық әдістер мен технологияларды қолданудың тәжірибелік тәсілдерін.

Бағдарлама жоғары тәжірибелік маңыздылыққа ие, өйткені ол орта білім беру ұйымдарында түзету-педагогикалық қызметті тікелей жүзеге асыратын арнайы педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыруға бағытталған.

Бағдарламаны меңгеру тыңдаушыларға келесі мүмкіндіктерді береді:

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың оқуы мен дамуының тиімділігін арттыратын заманауи диагностика әдістерін, түзету-педагогикалық жұмыстың әдістері мен тәсілдерін қолдануға.

2. Білім алушылардың жас, психологиялық және білім ерекшеліктерін ескере отырып, жеке білім беру маршруттары мен бейімделген білім беру бағдарламаларын жобалау және іске асыруға.

3. Білім алушылардың оқу мотивациясы мен белсенділігін арттыруға ықпал ететін инновациялық және цифрлық, оның ішінде ассистивті технологияларды білім беру процесінде қолдануға.

4. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді және білім жетістіктерін бақылауды жүзеге асыру арқылы білім беру стратегияларын уақтылы түзетуді қамтамасыз етуге.

5. Педагогтермен, психологтармен, әлеуметтік педагогтармен және ата-аналармен (заңды өкілдермен) пәнаралық өзара әрекеттесуді іске асыру арқылы білім алушыларды қолдаудың кешенді жүйесін қалыптастыруға

6. Өзінің кәсіби құзыреттілік деңгейін бағалап, кәсіби дамудың жеке траекториясын құруға.

Осылайша, Бағдарламаны іске асыру арнайы педагогтердің кәсіби қызметінің тиімділігін арттыруға, инклюзивті ортадағы білім беру үдерісінің сапасын жақсартуға және ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың толыққанды дамуы үшін жағдай жасауға ықпал етеді.

5. Бағдарламаның құрылымы мен мазмұны

Күтілетін нәтижелердің Бағдарламаның мақсатымен және міндеттерімен өзара байланысы

Бағдарламаның мақсаты, міндеттері және күтілетін нәтижелері білім беру үдерісінің тұтастығын және жоспарланған кәсіби әсерлерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін өзара байланысты және логикалық түрде құрылған жүйені құрайды.

Бағдарламаның мақсаты дайындықтың жалпы бағытын белгілейді және арнайы педагогтың негізгі кәсіби құзыреттіліктерін – диагностикалық және түзету-дамытушы құзыреттіліктерін дамытуға бағытталған.

Бағдарламаның міндеттері мақсатты нақтылайды және оны дайындықтың негізгі бағыттары арқылы ашады:

- теориялық негізді қалыптастыру;
- диагностикалық іскерлікті дамыту;
- түзету-педагогикалық жұмысты жобалауды меңгеру;
- заманауи технологияларды игеру;
- пәнаралық өзара әрекеттесу және рефлексия дағдыларын дамыту.

Міндеттердің әрқайсысы «білу», «жасай алу», «меңгеру» санаттарында тұжырымдалған және педагогтың нақты кәсіби іс-әрекеттерін сипаттайтын күтілетін оқу нәтижелерінде көрініс табады.

Күтілетін нәтижелердің Бағдарламаның мақсатымен және міндеттерімен өзара байланыс логикасы.

1. Білімді қалыптастыруға бағытталған міндеттер → «білу» санатындағы нәтижелерде көрініс табады (инклюзивті білім берудің теориялық негіздері, ЕББҚ бар білім алушылардың ерекшеліктері).

2. Іскерлікті дамытуға бағытталған міндеттер → «жасай алу» санатындағы нәтижелерде іске асырылады (диагностика, ЖББМ әзірлеу, технологияларды қолдану).

3. Тәжірибелік қызметпен байланысты міндеттер → «меңгеру» санатында көрініс табады (құралдарды пайдалану, кейстерді шешу, түзету жұмысын іске асыру).

4. Күтілетін нәтижелер:

-бағдарламаның мақсатын нақтылайды;

-міндеттерге қол жеткізудің өлшенімділігін қамтамасыз етеді;

-кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасуын көрсетеді.

Сонымен қатар, әрбір міндет → тексерілетін нәтижеге ие; нәтижелердің жиынтығы → мақсатқа қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Осылайша, бағдарламада қамтамасыз етілген:

-барлық элементтердің логикалық үйлесімділігі;

-нақты кәсіби құзыреттерді қалыптастыруға бағытталуы;

-оқу нәтижелерін объективті бағалау мүмкіндігі.

Бұл оқу үдерісінің тек сыртқы сипатта болмай, педагогтердің кәсіби қызметінде нақты өзгерістерге алып келуін қамтамасыз етеді.

Күндізгі оқытудың оқу-тақырыптық жоспары

№	Сабақтың тақырыптары	Дәріс	Тәжірибелік жұмыс	Семинар	Тренинг	Өзіндік жұмыс	Презентация/Жобаны	Барлығы
1	Модуль 1. Нормативтік-құқықтық	2	2			2		6
1.1	Инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негіздері		2					2
1.2	Инклюзивті білім беру ортасы жағдайында арнайы педагогтың кәсіби функциялары мен жауапкершілігі	2				2		4
2	Модуль 2. Арнайы педагогтың жұмысындағы психологиялық-	6				2		10

	педагогикалық диагностика және тәсілдер						
2.1	Психологиялық-педагогикалық тәсілдер және оларды арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысында қолдану	2					4
2.2	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру және іске асыру	2					2
2.3	Психологиялық-педагогикалық диагностиканы арнайы педагогтың түзету-дамытушы жұмысында қолдану	2			2		4
3	Модуль 3. Арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысындағы заманауи әдістер мен тәсілдер	20	6	8	6		46
3.1.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету-педагогикалық жұмыстың әдістемелік тәсілдері мен стратегиялары	2					4
3.2.	Арнайы педагогтың ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі түзету-педагогикалық технологиялары: анықтамасы және бағыттары.	2					4
3.3.	Арнайы педагогтың жеке түзету-педагогикалық жұмысындағы инновациялық әдістер мен технологиялар	2		2	2		6
3.4.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыстың нейропсихологиялық әдістері	2		2			4
3.5.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыста Д. Айрестің сенсорлық интеграция әдісін қолдану.	2					2
3.6.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен білім беру процесінде денсаулық сақтау технологияларын қолдану.	2			2		4
3.7.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыста ойын технологияларын қолдану.	2		2			6
3.8	ЕББҚ бар балаларға арналған жеке және бейімделген білім беру бағдарламаларын жобалау және әзірлеу.		2				2
3.9	Оқу мотивациясын және коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру	2					2

3.10	Түзету-педагогикалық жұмыстың тиімділігін бағалау					2		2
3.11	Білім беру ұйымындағы арнайы педагог қызметінің мазмұны. Сынып жетекшісімен ынтымақтастық	2			2			4
3.12	ЕББҚ бар балалардың прогрессін бағалау және бақылау		2					2
3.13	Ата-аналармен, сүйемелдеу мамандарымен, ПМПК-мен өзара іс-әрекет	2	2					4
4	Модуль 4. Арнайы педагогтың ІТ-құзыреттілігіндегі инновациялық әдістер мен технологиялар				2	6		10
4.1	Арнайы педагогтың ІТ-құзыреттілігі ұғымы					2		2
4.2.	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардағы даму бұзушылықтарын диагностикалау үшін жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын меңгеру.					2		2
4.3.	Әртүрлі санаттағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларға арналған ассистивті және бейімделген технологиялар.					2		2
4.4.	Түзету-дамыту жұмысында мультимедиялық және интерактивті құралдарды қолдану							2
4.5.	Арнайы педагогтың қызметіндегі цифрлық этика, ақпараттық қауіпсіздік және жеке деректерді қорғау.				2			2
5	Модуль 5. Кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасу деңгейін өзін-өзі бағалау және одан әрі кәсіби дамуды жоспарлау	2	4				2	8
5.1.	Өзін-өзі бағалау кәсіби даму құралы ретінде. Өзін-өзі бағалаудың әдістері мен құралдары	2						2
5.2.	Кәсіби қызметті рефлексивті талдау		2					2
5.3.	Кәсіби тапшылықтар мен ресурстарды анықтау		2					2
5.4	Кәсіби дамудың жеке траекториясын жоспарлау						2	2
	Жиыны:	30	12	0	10	16	2	80

Ескерту: 1 академиялық сағат - 45минут

Қашықтықтан оқытудың оқу-тақырыптық жоспары

№	Сабақтардың тақырыптары	Онлайн лекция	Онлайн-кеңес беру	Вебинар	Онлайн-форум	Презентацияны	Тыңдаушының өзіндік оқуы	Барлығы
1	Модуль 1. Нормативтік-құқықтық			2			4	6
1.1	Инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық және әдіснамалық негіздері						2	2
1.2	Инклюзивті білім беру ортасы жағдайында арнайы педагогтың кәсіби функциялары мен жауапкершілігі			2			2	4
2	Модуль 2. Арнайы педагогтың жұмысындағы психологиялық-педагогикалық диагностика және тәсілдер	6					6	14
2.1	Психологиялық-педагогикалық тәсілдер және оларды арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысында қолдану	2					2	4
2.2	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру және іске асыру	2					2	6
2.3	Психологиялық-педагогикалық диагностиканы арнайы педагогтың түзету-дамытушы жұмысында қолдану	2					2	4
3	Модуль 3. Арнайы педагогтың түзету-педагогикалық жұмысындағы заманауи әдістер мен тәсілдер	12	1	4		1	24	42
3.1	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен түзету-педагогикалық	2		1			4	8

	жұмыстың әдістемелік тәсілдері мен стратегиялары							
3.2	Арнайы педагогтың ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеудегі түзету-педагогикалық технологиялары: анықтамасы және бағыттары.	1				1	2	4
3.3	Арнайы педагогтың жеке түзету-педагогикалық жұмысындағы инновациялық әдістер мен технологиялар			1			2	3
3.4	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыстың нейробиологиялық әдістері	2					6	8
3.5	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыста Д. Айрестің сенсорлық интеграция әдісін қолдану.	1		1			1	3
3.6	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен білім беру процесінде денсаулық сақтау технологияларын қолдану.			1			1	2
3.7	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыста ойын технологияларын қолдану.	1	1				1	3
3.8	ЕББҚ бар балаларға арналған жеке және бейімделген білім беру бағдарламаларын жобалау және әзірлеу.	1					1	2
3.9	Оқу мотивациясын және коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру						1	1
3.10	Түзету-педагогикалық жұмыстың тиімділігін бағалау	1					1	2
3.11	Білім беру ұйымындағы арнайы педагог қызметінің мазмұны. Сынып жетекшісімен ынтымақтастық	1					1	2
3.12	ЕББҚ бар балалардың прогрессін бағалау және бақылау						1	1
3.13	Ата-аналармен, сүйемелдеу мамандарымен, ПМПК-мен өзара іс-әрекет	2					2	4
4	Модуль 4. Арнайы педагогтың IT-құзыреттілігіндегі инновациялық әдістер мен технологиялар	2		2			6	10

4.1	Арнайы педагогтың ІТ-құзыреттілігі ұғымы			1			1	2
4.2	Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардағы даму бұзушылықтарын диагностикалау үшін жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын меңгеру.			1			1	2
4.3	Әртүрлі санаттағы ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларға арналған ассистивті және бейімделген технологиялар.						2	2
4.4	Түзету-дамыту жұмысында мультимедиялық және интерактивті құралдарды қолдану						2	2
4.5	Арнайы педагогтың қызметіндегі цифрлық этика, ақпараттық қауіпсіздік және жеке деректерді қорғау.	2						2
5	Модуль 5. Кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасу деңгейін өзін-өзі бағалау және одан әрі кәсіби дамуды жоспарлау	2	2	2			2	8
5.1	Өзін-өзі бағалау кәсіби даму құралы ретінде. Өзін-өзі бағалаудың әдістері мен құралдары			2				2
5.2	Кәсіби қызметті рефлексивті талдау	2						2
5.3	Кәсіби тапшылықтар мен ресурстарды анықтау		2					2
5.4	Кәсіби дамудың жеке траекториясын жоспарлау						2	2
	Жиыны:	22	3	10		1	42	80

Ескерту: 1 академиялық сағат – 45 минут.

6. Оқу процесін ұйымдастыру

Бағдарламаны іске асыру келесі оқу нысандарында жүзеге асырылады:

1. Күндізгі оқыту нысаны.

Оқыту Бағдарламаның 1-қосымшасына сәйкес курстың оқу-тақырыптық жоспарына (бұдан әрі – ОТЖ) сай күндізгі форматта жүргізіледі. Күндізгі курс бойынша жалпы оқу ұзақтығы 80 академиялық сағатты құрайды.

2. Қашықтықтан оқыту нысаны.

Оқыту Бағдарламаның 2-қосымшасына сәйкес курстың ОТЖ негізінде қашықтықтан жүзеге асырылады. Курстың жалпы ұзақтығы 80 академиялық сағатты құрайды және екі кезеңді қамтиды:

- қашықтықтан (онлайн) оқыту;
- тыңдаушылардың өзіндік жұмысы (оффлайн).

Бір аптаға арналған күндізгі немесе қашықтықтан курс ұйымдастырылған жағдайда, оқу-тақырыптық жоспарда көзделген сағат саны екі есе қысқартылады (40 сағат), Бағдарламаның құрылымы мен мазмұны сақталады.

Бағдарламаның мазмұнын меңгеру деңгейін бақылау және бағалау мақсатында күндізгі және қашықтықтан оқыту нысандарын іске асыру барысында келесі оқу және бағалау қызмет түрлері қарастырылады:

- өзіндік жұмыс;
- жобалық жұмыс.

Өзіндік жұмысқа арналған тапсырмалар, тестілік материалдар және жобалық жұмыстардың тақырыптары курстың оқу-әдістемелік кешеніне (бұдан әрі – ОӘК) енгізілген.

Білім беру үдерісі Бағдарламаның тәжірибелік бағытын қамтамасыз ететін белсенді және интерактивті оқыту нысандары мен әдістері негізінде құрылады және мыналарды қамтиды: дәрістер, семинарлар, тәжірибелік сабақтар (оның ішінде нәтижелерді презентация түрінде көрсететін топтық жұмыс нысандары), тренингтер, кейс-әдіс, сабақтар мен тәжірибелік жағдаяттардың бейнематериалдарын талдау және талқылау. Қашықтықтан оқыту форматында мыналар қолданылады: вебинарлар, онлайн-форумдар, онлайн-кеңестер, электрондық білім беру ресурстарын пайдалана отырып жасайтын тыңдаушылардың өзіндік жұмысы.

Көрсетілген оқыту нысандары мен әдістерін қолдану тыңдаушылардың білім беру процесіне белсенді тартылуын, кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасуын және арнайы педагогтердің біліктілігін арттырудың тәжірибелік бағыттылығын қамтамасыз етеді.

7. Бағдарламаның оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуі

Бағдарламаны іске асыру тыңдаушылардың теориялық білімдері мен кәсіби тәжірибесінің интеграциясын қамтамасыз ететін құзыреттілікке, тәжірибеге бағдарланған және іс-әрекеттік тәсілдерге негізделген.

1. Теориялық құрамдас

Теориялық материал модульдік қағидат бойынша құрылымдалған және арнайы педагогтың кәсіби қызметінің ғылыми-әдістемелік негізін қалыптастыруға бағытталған.

Мазмұн қамтиды:

- 1) инклюзивті білім берудің заманауи тәсілдері;
- 2) ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды педагогикалық диагностикалау негіздері;
- 3) түзету-педагогикалық жұмыстың қағидаттары мен технологиялары;
- 4) инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастырудың психологиялық-педагогикалық жағдайлары;

5) арнайы педагогика мен психология саласындағы заманауи зерттеулер.
Теориялық материал жалпыланған, құрылымдалған нысанда төмендегілерді қолдану арқылы беріледі:

1) кәсіби қызметтің сұлбалары мен модельдері;

2) тәжірибелік-талдамалық шолулары;

3) кейс-сипаттамалар.

2. Тәжірибеге бағдарланған құрамдас (тапсырмалар)

Бағдарлама мазмұнын меңгеру кәсіби іскерліктерді қалыптастыруға бағытталған тәжірибелік тапсырмалар жүйесімен қамтамасыз етіледі.

Тапсырмалардың түрлері:

1) талдамалық тапсырмалар (кейстерді талдау, ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау);

2) диагностикалық тапсырмалар (педагогикалық диагностика құралдарын әзірлеу, нәтижелерді түсіндіру);

3) жобалау тапсырмалары (жеке білім беру маршрутын, бейімделген бағдарламаның элементтерін әзірлеу);

4) тәжірибеге бағдарланған кейстер (инклюзивті білім беру тәжірибесінен кәсіби жағдаяттарды шешу);

5) рефлексивті тапсырмалар (өзінің кәсіби қызметін бағалау, тапшылықтарды анықтау).

Тапсырмалар күрделендіру қағидаты бойынша құрылған: түсінуден → қолдануға → жобалауға дейін.

3. Өзін-өзі бағалау жүйесі және критерийлер

Дидактикалық тәсілдің маңызды элементі тыңдаушыларда өзін-өзі бағалау және кәсіби қызметті рефлексиялау дағдыларын қалыптастыру болып табылады.

Тапсырмалардың әрбір түрі үшін нақты критерийлер әзірленген:

1. Мазмұндық критерий

-тапсырманың толықтығы мен дұрыстығы;

-заманауи ғылыми және әдістемелік тәсілдерге сәйкестігі;

2. Тәжірибелік критерий

-әзірленген материалдардың нақты педагогикалық тәжірибеде қолданылуы;

-ЕББҚ бар білім алушылардың ерекшеліктерін ескеру;

3. Логикалық-құрылымдық критерий

-шешімдердің негізділігі;

-ұсынылған материалдың жүйелілігі мен тұтастығы;

4. Рефлексивті критерий

-өз іс-әрекетін талдау қабілеті;

-кәсіби қиындықтарды және олардан өту жолдарын анықтау.

Өзін-өзі бағалау жүзеге асырылады:

-чек-листер;

-деңгей дескрипторлары (негізгі/ жеткілікті / жоғары);

□-тапсырмаларды орындау қорытындылары бойынша рефлексивті сұрақтар арқылы.

Ұсынылған дидактикалық тәсіл қамтамасыз етеді:

- 1) теорияның тәжірибемен байланысын;
- 2) кәсіби құзыреттіліктердің біртіндеп қалыптасуын;
- 3) білімді меңгеруден оларды нақты жағдайларда қолдануға көшуді.

Мұндай тәсіл инклюзивті білім беру жағдайында тиімді жұмыс істеу үшін қажетті диагностикалық және түзету-дамытушы құзыреттіліктердің тұрақты қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Бағдарламаның құзыреттілікке және тәжірибеге бағдарланған тәсіліне сәйкес өзін-өзі бағалау критерийлерімен оқу материалын меңгеру бойынша жүйелі құрылған тапсырмалар бөлімі төмендегідей тапсырмаларды қамтуы мүмкін.

1.Талдамалық тапсырма (негізгі деңгей)

1.Тапсырма:

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушының ұсынылған кейсін талдаңыз:

- a)оқудағы ықтимал қиындықтарды анықтаңыз;
- b)ерекше білім беру қажеттіліктерін бөліп көрсетіңіз;
- c)арнайы білім беру жағдайларының қажеттілігін негіздеңіз.

Өзін-өзі бағалау критерийлері:

- a)білім алушының ерекшеліктері дұрыс бөліп көрсетілген;
- b)талдау негізінде ЕББҚ анықталған;
- c)қорытындылар логикалық және негізделген;
- d)кәсіби терминология қолданылған.

Деңгейлер:

негізгі— жекелеген ерекшеліктер негіздемесіз анықталған;
жеткілікті — талдау ішінара дәлелдемемен жүргізілген;
жоғары — нақты негіздемемен жүйелі талдау жасалған.

2.Диагностикалық тапсырма

Тапсырма:

Педагогикалық диагностиканың үзіндісін әзірлеңіз:

- a)диагностиканың мақсатын анықтаңыз;
- b)әдістер мен құралдарды таңдаңыз;
- c)күтілетін нәтижелерді сипаттаңыз.

Өзін-өзі бағалау критерийлері:

- a)диагностиканың мақсаты нақты тұжырымдалған;
- b)әдістер міндеттерге сәйкес келеді;
- c)білім алушының ерекшеліктері ескерілген;
- d)нәтижелер түсінікті және қолдануға болады.

Деңгейлер:

Негізгі — әдістерді негіздемесіз таңдалған;
жеткілікті — әдістер ішінара логикамен таңдалған;

жоғары — тұтас диагностикалық модель.

3. Жобалау тапсырмасы (басты)

Тапсырма:

Жеке білім беру маршрутының (ЖББМ) элементін әзірлеңіз:

- a) мақсаты мен міндеттері;
- b) түзету-дамыту жұмысының бағыттары;
- c) нысандары мен әдістері;
- d) күтілетін нәтижелері.

Өзін-өзі бағалау критерийлері:

- a) мақсаттар білім алушының ЕББҚ-на сәйкес келеді;
- b) мазмұны логикалық және құрылымдалған;
- c) инклюзивті білім беру қағидаттары ескерілген;
- d) нәтижелер нақты және қолжетімді.

Деңгейлер:

негізгі — ЖББМ элементтері үзік үзік ұсынылған;
жеткілікті — құрылымы бар, бірақ толық үйлесімсіз;
жоғары — тұтас, логикалық және қолданылатын ЖББМ.

4. Тәжірибеге бағдарланған кейс

Тапсырма:

Педагогикалық жағдаяттың шешімін ұсыныңыз (мысалы, білім алушының оқу үдерісіне қосылуындағы қиындықтар):

- a) мәселені анықтаңыз;
- b) түзету-педагогикалық қолдау тәсілдерін ұсыныңыз;
- c) әдістерді таңдауды негіздеңіз.

Өзін-өзі бағалау критерийлері:

- a) мәселе нақты тұжырымдалған;
- b) нақты шешімдер ұсынылған;
- c) әдістер жағдаятқа сәйкес келеді;
- d) шешімдердің негіздемесі бар.

Деңгейлер:

негізгі — жалпы шаралар ұсынылған;
жеткілікті — жағдаятпен байланысы бар;
жоғары — негізделген және вариативті шешім.

5. Технологияларды қолдануға арналған тапсырма

Тапсырма:

ЕББҚ бар білім алушымен жұмыс істеу үшін цифрлық немесе түзету технологияларын қолдануды таңдаңыз және негіздеңіз.

Өзін-өзі бағалау критерийлері:

- a) технология негізделген түрде таңдалған;
- b) білім алушының ЕББҚ-на сәйкес келеді;
- c) қолдану тәсілі сипатталған;
- d) тәжірибелік іске асырылуы ескерілген.

6. Рефлексивті тапсырма

Тапсырма:

Өзіңіздің кәсіби дайындығыңызды бағалаңыз:

- а) қандай құзыреттіліктер дамыған;
- б) қандай тапшылықтар анықталған;
- с) кәсіби даму жолдары.

Өзін-өзі бағалау критерийлері:

- а) өзінің күшті жақтарын түсіну;
- б) кәсіби тапшылықтарды анықтау;
- с) даму жоспарларының іске асырылу мүмкіндігі;
- д) курстың мазмұнымен байланысы

Әмбебап өзін-өзі бағалау шкаласы

Деңгей	Сипаттама
Негізгі	білім үзік үзік, қолдану қиын
Жеткілікті	түсінік бар, қолдану ішінара
Жоғары	жүйелі түсінік және сенімді қолдану

Ұсынылған тапсырмалар жүйесі:

- 1) бағдарламаның барлық негізгі құзыреттіліктерін қамтиды;
- 2) теориядан тәжірибеге көшуді қамтамасыз етеді;
- 3) кәсіби рефлексия дағдыларын қалыптастырады;
- 4) біліктілікті арттыру курстарының талаптарына сәйкес келеді.

8. Оқу нәтижелерін бағалау

Бағалаудың мәні білімді бағалаудан кәсіби құзыреттіліктерді бағалауға басымдық беру, оның ішінде тыңдаушылардың алған білімдерін тәжірибелік түзету-педагогикалық қызметте қолдану қабілетін бағалауға ауысу болып табылады.

Оқу нәтижелерін бақылау және бағалау жүйесі қамтиды:

- құзыреттілік тәсілді;
- тәжірибеге бағдарланған бағалау нысандарын;
- бағалаудың цифрлық құралдарын қолдануын;
- бағалаудың жинақтаушы және рефлексивті моделін.

Курс оқытушысы оқу нәтижелерін бағалаудың нысандарын, критерийлері мен құралдарын әзірлеу бойынша алдын ала дайындық жұмысын жүргізеді.

1. Қалыптастырушы бағалау (оқу үдерісінде)

Қалыптастырушы бағалау құзыреттіліктерді меңгеру динамикасын қадағалауға және кәсіби рефлексияны дамытуға бағытталған.

Қолданылатын әдістер:

1. Кейс-бағалау (case-based assessment)

Педагогикалық жағдаяттарды талдау, ЕББҚ анықтау және негізделген шешімдер қабылдау қабілетін бағалау.

2. Тәжірибелік тапсырмалардың орындалу барысын бақылау

Бағаланады:

Қызмет өнімдерін талдау (тыңдаушылардың әзірлемелері):

- 1) диагностика үзінділері;
  - 2) жеке білім беру маршруттары (ЖББМ);
  - 3) түзету-дамыту бағдарламаларының элементтері.
- ## 4. Өзін-өзі бағалау және өзара бағалау

Қолданылады:

- 1) чек-парақтар;
- 2) деңгей дескрипторлары;
- 3) рефлексивті тапсырмалар.

Бұл осы пәндік салада ерекше маңызды, себебі кәсіби өзін-өзі талдау қабілетін қалыптастырады.

2. Жиынтық бағалау (қорытынды)

Қорытынды бағалау басты құзыреттіліктердің қалыптасуын тексеруге бағытталған.

Негізгі түрлері:

1. Тыңдаушының портфолиосы (негізгі әдіс)

Қамтиды:

- 1) диагностикалық тапсырмалардың нәтижелерін;
- 2) әзірленген ЖББМ-ын;
- 3) кейстердің шешімдерін;
- 4) рефлексивті талдауды.

Кешенді кәсіби дайындықты бағалауға мүмкіндік береді.

2. Қорытынды тәжірибеге бағдарланған жоба (білім алушыны сүйемелдеу кейсін немесе бағдарламасын әзірлеу)

Бағаланады:

- 1) диагностиканы қолдану қабілеті;
- 2) түзету жұмысын жобалау логикасы;
- 3) шешімдердің іске асырылу мүмкіндігі;
- 4) инклюзивті білім беру қағидаттарына сәйкестігі.

3. Жобаны / кейсті қорғау

Бағаланады:

- 1) шешімдердің дәлелділігі;
  - 2) кәсіби терминологияны меңгеру;
  - 3) рефлексия жасау және негіздеу қабілеті.
- ## 3. Оқу нәтижелерін бағалау критерийлері

Бағалау келесі басты критерийлер бойынша жүзеге асырылады:

1. Диагностикалық құзыреттілік

- ЕББҚ анықтау қабілеті;

- диагностика әдістерін негізделген таңдау;
- нәтижелерді түсіндіру.
- 2. Жобалау құзыреттілігі
  - ЖББМ және түзету іс-шараларын әзірлеу;
  - шешімдердің логикасы мен құрылымдалғандығы.
- 3. Тәжірибелік қолданымдылық
  - ұсынылған шешімдердің іске асырылу мүмкіндігі;
  - білім беру тәжірибесіне енгізу мүмкіндігі.
- 4. Әдістемелік сауаттылық
  - заманауи технологияларды қолдану;
  - инклюзивті білім беру қағидаттарына сәйкестігі.
- 5. Рефлексивті құзыреттілік
  - өзін-өзі бағалау қабілеті;
  - кәсіби тапшылықтарды анықтау;
  - кәсіби дамуға дайындық.

Оқу нәтижелерін меңгеру деңгейлері

Деңгей	Сипаттама
Негізгі	білім үзік үзік, қолдану қиын
Жеткілікті	құзыреттіліктер ішінара қалыптасқан, қолдану қолдау арқылы мүмкін
Жоғары	құзыреттіліктерді жүйелі меңгеру, практикада өзіндік қолдану

Бағалау жүйесі:

1. арнайы педагогтың нақты кәсіби міндеттеріне бағдарланған;
2. инклюзивті білім беру ерекшелігін ескереді;
3. білімді, дағдыларды және тәжірибені бағалауды ұштастырады;
4. рефлексивті және кәсіби құзыреттілікті дамытуға ықпал етеді.

Бұл тыңдаушылардың инклюзивті білім беру жағдайында диагностикалық және түзету-дамытушы қызметті іске асыруға дайындығын объективті бағалауды қамтамасыз етеді.

Оқу нәтижелерін қорытынды бағалау

Тыңдаушылардың оқу нәтижелері оқытушымен:

- қалыптастырушы бағалау;
- тәжірибеге бағдарланған тапсырмаларды орындау;
- кейстерді талдау;

-тыңдаушының электрондық портфолиосының материалдары негізінде айқындалады.

Тыңдаушылардың оқу нәтижелері қосымша білім беру ұйымының ішкі құжаты болып табылады және тыңдаушының дайындық деңгейлері түрінде ұсынылады:

	Деңгей	Іскерліктер және дағдылар	Деңгей сипаттамасы	Тыңдаушылар саны
	Өзіндік тәжірибеге дайын	іс-әрекеттер саналы және сенімді; алгоритмдер мен қауіпсіздік шаралары сақталады; әдістемені нақты жағдайға бейімдеу мүмкін	Тыңдаушы теориялық білімдер мен тәжірибелік дағдыларды тұрақты меңгергенін көрсетеді, түзету-дамыту жұмысының мақсаттары мен міндеттерін дұрыс айқындайды, баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес жұмыс әдістемелерін негізделген түрде таңдайды және қауіпсіз қолданады	
	Тәжірибеге супервизиямен дайын	Тәжірибелік дағдылар негізгі деңгейде қалыптасқан; жұмысты жоспарлау және талдау кезінде қолдау қажет; Елеулі қауіп-қатерлерсіз жекелеген әдістемелік қателер болуы мүмкін	Тыңдаушы теориялық негіздер мен диагностика әдістемелерінің негізгі тәжірибелік тәсілдерін меңгерген, негізгі түзету міндеттерін дұрыс айқындайды және қауіпсіздік талаптарын сақтайды. Айына 1 рет курстан кейін тығыз қолдау қажет	
	Тәжірибелік қолдануға дайын емес	практикалық құзыреттілік қалыптасу сатысында; тәжірибелік дағдыларды қосымша пысықтау қажет; әдістемені қолдану қайта оқытудан кейін мүмкін	Тыңдаушы теориялық материалды үзік үзік меңгергенін және тәжірибелік дағдылардың жеткіліксіз қалыптасу деңгейін көрсетеді, бұл әдістемені тұтас және қауіпсіз қолдануды қамтамасыз етпейді.	
	Жиыны:			

Курс оқытушысы тыңдаушыға жеке ұсыныстар бере алады (қалауы бойынша), олар қысқаша толтырылады.

_____ бөлімін күшейту ұсынылады.

Пысықтау форматы: _____

9. Курстан кейінгі қолдау

Тыңдаушыларды курстан кейінгі қолдау мына нысандарда жүзеге асырылады:

- жеке, топтық кеңестер (оның ішінде бейнеконференция режимінде);
- мәтіндік және бейне-материалдарды пайдалана отырып, әдістемелік және нормативтік-құқықтық қолдау;
- әдістемелік тақырыптық семинарлар (оның ішінде вебинарлар);
- дөңгелек үстелдер

Курстан кейінгі қолдау үш кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең – Zoom платформасында курсанттардың баланың психо-сөйлеу дамуының деңгейі мен ерекшеліктерін диагностикалау нәтижелерін талдау және талқылау мақсатында әдістемелік семинар және топтық кеңес.

Екінші кезең – Zoom және WhatsApp платформасында балаға арналған жеке-дамыту бағдарламасын құру нәтижелері бойынша жалпы вебинар және жеке кеңестер.

Үшінші кезең – жеке-дамыту бағдарламасы бойынша түзету-дамытушы оқыту нәтижелерін топтық талқылау түрінде рефлексивті есеп және дөңгелек үстел. Интеллектісінде бұзылыстары бар балаларға арнайы педагогикалық көмек көрсетудегі кәсіби құзыреттіліктердің дамуын талдау және бағалау.

Өткізілуі мүмкін:

1) лектордың дефектологиялық диагностика мәселелері бойынша онлайн кеңестері; әртүрлі байланыс құралдарын (электрондық пошта, мессенджерлер, әлеуметтік желілер (Facebook, WhatsApp және т.б.)) қолдану арқылы онлайн іс-шаралар, әдістемелік десанттар;

2) білім беру ұйымдарында түзету-педагогикалық жұмысты жетілдіру жөніндегі арнайы педагогтың кәсіби құзыреттілігі мәселелері бойынша конференцияларға, семинарларға, вебинарларға, дөңгелек үстелдерге қатысуға тарту;

3) облыстық, республикалық басылымдарда, БАҚ-та мақалалар жариялау (мүмкін, тең авторлықта).

10. Негізгі және қосымша әдебиеттер тізімі

Негізгі әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. (2021 жылға сәйкес өзгерістер мен толықтырулармен).

2. «Әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы»

Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі № 343 Заңы(2021 жылғы 25 маусымдағы жағдай бойынша өзгерістер мен толықтыруларымен).

3. Қазақстан Республикасының «Педагог мәртебесі туралы» 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 293-VI ҚРЗ Заңы.

4. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 249 қаулысы.

5. Қазақстан Республикасында 2025–2030 жылдарға арналған инклюзивті саясат тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы № 1143 қаулысы.

6. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидалары. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 бұйрығы.

7. Мүмкіндігі шектеулі балаларды арнайы психологиялық-педагогикалық қолдау стандартын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 21 мамырдағы № 117 бұйрығы.

8. Психологиялық қолдау орталықтарың қызметінің қағидаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің міндетін атқарушының 2025 жылғы 24 қарашадағы № 264 бұйрығы.

9. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі № 92 бұйрығы «Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы»

10. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2024 жылғы 30 шілдедегі № 194 бұйрығымен бекітілген «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы.

11. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің міндетін атқарушының 2024 жылғы 28 маусымдағы № 165 бұйрығы «Кейбір бұйрықтарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы».

12. Әшімханова Г., Аутаева А., Әбілдина С. Болашақ арнайы педагогтардың инклюзивті құзыреттілігін қалыптастыру. Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Сериясы: Арнайы педагогика. 2024. Т. 80, № 1. - С. 34-43. DOI: <https://doi.org/10.59787/2413-5488-2024-48-4-34-43>.

13. Айрес Э.Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития. М.: Теревинф, 2009.

14. Баринаова Е. Б. Инклюзивное образование: учебное пособие. - Москва: Юрайт, 2025.-240 с. - ISBN 978-5-534-20896-2. URL: <https://urait.ru/bcode/558964>.
15. Байтурсынова А.А., Коржова Г.М., Вишневская Т.А. С.Қазақстан Республикасындағы арнайы білім беру ұйымдарындағы тәрбиеленушілердің психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастырудың жағдайы мен мәселелері// Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Сериясы: «Арнайы педагогика». 2025. № 1 (80).12-25б.
16. З.А. Мовкебаева Б.А. Дүйсенбаева Инклюзивті жағдайларда арнайы педагогтың жеке құзыреттілігі// Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Сериясы: Психология. 2024. Т.79, № 2. 56–65 б.
17. Ерсарина А.К., Юлдабаева Д.Р. Специальная коррекционно-развивающая программа для детей с нарушениями интеллекта/. Алматы: ННПЦ РСИО, 2021.
18. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жалпы білім беру мектебінде психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету.–Алматы:АИБД ҰҒПО,2023.[Электронды ресурс <https://www.specialedu.kz/>].
19. «Жалпы білім беретін мектепте ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылардың оқу-тәрбие процесін дараландыру» әдістемелік ұсынымдары. Алматы:АИБД ҰҒПО, 2021, 62.
20. Карпова, И. А. «Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями» -СПб.: Речь, 2022. - 225 с.
21. Лапп Е. А., Шипилова Е. В. Коррекционная педагогика. Проектирование и реализация педагогического процесса: учебное пособие. - Москва: Юрайт, 2020. - 288 с. - ISBN 978-5-534-08412-2. URL: <https://urait.ru/bcode/453546>.
22. Мардахаев Л. В., Орлова Е. А. Специальная педагогика: учебник для среднего профессионального образования. -Москва: Юрайт, 2020. - 320 с. ISBN 978-5-534-03925-2. URL: <https://urait.ru/bcode/453561>.
23. Жалпы білім беру мектептің оқыту үдерісінде ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар білім алушыларды қолдау бойынша әдістемелік ұсынымдар.– Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰАО, 2025. – 128 б.
24. Нурлыгаянов, И. Н. Представления о личностно-профессиональных характеристиках учителей-дефектологов, взаимодействующих с семьями детей -инвалидов /И.Н.Нурлыгаянов, А.Ф.Сайтханов, Л.Ф.Хайртдинова// Дефектология. - 2020. - № 4. - С. 53-62.
25. Петрова, М. С. «Основы работы учителя-дефектолога с детьми с особыми образовательными потребностями» – М.: Речь, 2021.- 400 с.

26. Мектептегі оқу қиындықтарының психологиялық-педагогикалық диагностикасы/ Ерсарина А.К. - Алматы: АИБД ҰҒПО, 2024. 84 с.
27. Сальдаева О.В., Рындак В.Г., Аитбаева Р.Р. Педагогика инклюзивного образования: учебник. -Москва: ИНФРА-М, 2023.-256 с -ISBN 978-5-16-017310-8. URL: <https://xn--80adicoibgipeej9b.xn--plai/products/3267287/>
28. «Зиятында бұзылыстары бар оқушылардың білім алу маршрутын дайындаудың ғылыми-әдістемелік негіздері (мектеп – колледж моделінің пилоттық жобасы)». – Алматы: АИБД ҰҒПО, 2024. – 124 б.
29. Смирнова, А. Н. «Мобильные и цифровые технологии в дефектологии» – М.: ЛКИ, 2021. - 143 с.

Қосымша әдебиеттер тізімі:

1. Буковцева, Н. И. Проектирование современного урока в условиях инклюзивной практики: содержательный и технологический аспекты/ Н. И. Буковцева, Л. А. Ремезова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. - 2020.- №4. -С. 27-36.
2. Галкина, В.А. Специфика функционирования семей, воспитывающих детей с особыми образовательными потребностями / В.А. Галкина, Е.С. Лыкова-Унковская // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития . - 2020. - № 1. -С. 62-67.
3. Гречушкина, Н. В. Онлайн-курсы в контексте инклюзивного образования / Н. В. Гречушкина // Высшее образование в России. - 2019. - №12. - С. 97-104.
4. Мовкебаева З.А. Вопросы подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан к работе в условиях инклюзивного образования. Педагогика и психология.-№2 (15)-2013 г.-С.6-11.
5. Микляева, Н. В. Социально ориентированные технологии в работе с б. детьми, имеющими ограниченные возможности здоровья / Н. В. Микляева, Т.
7. А. Чудесникова// Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. -2020. - № 6. - С. 39-47
8. Рукавишникова Е.А., Спирина Е.В., Куприянова Л.В. Готовность педагога к использованию мультимедиа как средства повышения эффективности обучения в средней общеобразовательной школе: методические рекомендации / Е.А. Рука-
9. Вишникова, Е.В. Спирина, Л.В. Куприянова. – Ульяновск: ФГБОУ ВО «УлГПУ им. И.Н. Ульянова», 2018 - 185 с.
10. Жалпы білім беретін мектепте зияткерлік бұзылыстары бар оқушыларды оқытуға арналған арнайы жағдай жасаудың

ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздері// Абай атындағы ҚазҰПУ
Хабаршысы. – 2024.